

VAPENBILDEN

SVENSKA HERALDISKA FÖRENINGEN

KONTAKT • INFO

*Anonym lagman i Värmland på 1200-talet. Vad visar hans sköld och vimpel, heraldiskt vapen eller bomärke?
(Efter ett i Statens Historiska Museum förvarat original)*

ISSN 0349-0602

REDAKTION:

Jur.kand. Tor Flensmarck (redaktör)
Carl-Axel Rydholm

34
1993

Heraldiker på årsmötet i Borås. Stående från vänster: Carl-Axel Rydholm, Grästorp, Per-Olof Widing, Västra Frölunda, Kenneth Wulcan, Grästorp, Harald Broberg, Levene och Lennart Wasling, Borås. Sittande från vänster: Tor Flensmarck, Vä, Jesper Wasling, Borås, ordförande Ingemar Apelstig, Trollhättan, Stefan Bede, Borås och Rut Flensmarck, Vä. (Foto: Alf Djerf)

Svenska Heraldiska Föreningen höll årsmöte

Av Alf Djerf

Svenska Heraldiska Föreningen hade årsmöte fredagen den 2 april 1993 på Scandic Hotell i Borås. Föreningens redaktör, jur kand Tor Flensmarck, Vä vid Kristianstad, visade i sitt föredrag exempel på hur bomärken utvecklats till heraldiska vapen och även hur heraldiska vapen omformats till bomärken. Han visade genom exempel hur bomärken och heraldiska vapen förts samtidigt. Genom sitt bildmaterial visade han exempel på den rika skatt som finns i äldre handlingar. Ett material som ännu inte är helt utforskat.

Skansen Kronan i Göteborg kommer att bli mötesplats för vår-sommarmötet i mitten på juni.

Borås Heraldiska Förenings ungdomar presenterade en intressant utställning om

var de "sköldebärande" släkterna hade sina sätesgårdar i södra och mellersta Sverige. Man hade även konstruerat sällskapsspel som bygger på heraldiken.

Ungdomar i styrelsen

Av de 20-talet ungdomar, som bildat en heraldisk lokalavdelning i Borås, invaldes i Svenska Heraldiska Föreningens styrelse Jesper Wasling och Stefan Bede efter veteranerna Ingemar Torefalk, Göteborg, och Owe Wennerholm, Fjärås, vilka hade undanbett sig förnyat förtroende.

Ingemar Torefalk och Owe Wennerholm tackades på mötet för sina värdefulla insatser. Styrelsen består numera av: ordförande Ingemar Apelstig, Trollhättan, vice ordförande Carl-Axel Rydholm, Grästorp, sekre-

terare Per-Olof Widing, Västra Frölunda, kassör Ella Söderström, Kristianstad, Per-olow Jonsson-Falck, Göteborg, Jesper Wasling, Borås, Stefan Bede, Borås och Tor Flensmarck, Vä, vilken är redaktör för föreningens tidskrift Vapenbilden. Revisorer

är Bengt-Göran Lundqvist och Alf Djerf, Grästorp. Ersättare Kenneth Wulcan och Sven-Åke Ståhl, Grästorp. Valberedningen består av Perolow Jonsson-Falck (sammankallande), Carl-Axel Rydholm och Alf Djerf.

BORÅS HERALDISKA FÖRENING

Vid årsmötet den 28 februari 1993 i Borås valdes följande styrelse: ordförande Stefan Bede, vice ordf Magnus Persson, sekreterare Jesper Wasling, kassör Mathias Svennungsson, styrelseledamöter Magnus Andersson, Greger Lundstedt och Jonas Rengensjö. Kontaktpersoner är Stefan Bede, Allégatan 64, 502 31 Borås (tfn 033-12 57 85) och Jesper Wasling, Södra Kyrkogatan 44, 502 33 Borås (tfn 033-11 95 92).

Heraldisk aktivitet

inom föreningen har resulterat bl a i följande ännu oregistrerade vapen för ordföranden (Bede; ritat av honom själv), sekreteraren (Wasling 2; ritat av Tor Flensmarck) och dennes broder (Wasling 1; ritat av honom själv). Noteras kan att Stefan Bedes vapen till sköldinnehållet (stormstege; dock ej tinkturerna) överensstämmer med uradelsätten von Bredow från Brandenburg, av vilken jägmästaren Akim von Bredow erhöll dansk adelsbeviljning 1642. Han avled 1660 utan söner. (Red)

Bede

Wasling 1

Wasling 2

EN HERALDISK UTSTÄLLNING

Av Erik Spens, Danderyd

Till den 12 september 1992 hade arkivarien och historikern Bror Jacques de Waern anordnat en heraldisk utställning i Flora & Litteris lokaler vid Storgatan i Stockholm, vilken utställning pågick till månadens slut. Konstnären presenterade utställningen för en intresserad grupp åhörare vid ett föredrag den 15 september. Den större delen av utställningen bestod av de svenska 24 landskapsvapnen, som nyritats efter ingående historiska studier. I utställningen ingick också ett antal kommunvapen.

Antal taggar, rovdjur och fåglar

Utländska heraldiker har hävdat, att den heraldiska hjorten skall vara en tolvtaggare. Fråga är om ett sådant krav också bör gälla den svenska älgen, som ju finns både i Gästriklands och i Jämtlands vapen.

I nuvarande landskapsvapen saknas åtskilliga av de i den svenska faunan förr vanliga djur, som lämpar sig väl att återge i heraldiska sammanhang, t ex av rovdjur: björnen, vargen, mården och lodjuret samt av fåglar: svanen, tranan, korpen och duvan.

Sverige – Finland och de erövrade provinserna

Svensk och finländsk landskaps heraldik har historiskt sett ett samband och bör ju gärna samordnas. Vapnen i de s k erövrade provinserna kan anses intaga en viss särställning. Blekinges vapen – en stubbe eller stam utan grenar med ett antal blad – har kritiserats. Det gröna trädet med den likaledes trekronorprydda "bruna" stammen i andra hjälmprydnaden i friherrliga ätten Lagerbielkes vapen enligt doktor Ranekes "Svensk adelsheraldik" ger ett bättre intryck av att vara en välvuxen ek. En heraldisk ek bör nog inte sakna ekollon.

Åtskilliga svenska landskapsvapen återfinns i adliga vapen, främst i betitlade ätters vapen, men också i av konungen fastställda ordensvapen, kanske emellanåt i ett skick, som inte helt överensstämmer med nutida begrepp om vapnets utseende. En utredning i detta hänseende skulle möjligen kunna bidra till vapnets historia.

Nytt landskapsvapen?

Uppgifter ha publicerats om att planer finns på att konstruera ett nytt landskapsvapen. I det nya landskapet skulle ingå en del av Västerbotten, och landskapet skulle döpas till Norrbotten. Heraldiker hoppas säkerligen, att en så ohistorisk nykonstruktion inte måtte komma till stånd. Norrbottens regemente har Västerbottens ren i sin fana.

Stimulans

Utställningar och föredrag av förevarande slag är givetvis ägnade att stimulera intresset för heraldik, vilket bör tacksamt noteras.

Utställningen och föredraget följdes upp efter nyår vid en sammankomst för en stor grupp intresserade pensionärer i Oscars församling i Stockholm, varvid förre stats heraldikern major Jan von Konow visade svenska och finländska landskapsvapen och mycket instruktivt berättade om de svenska landskapsvapnens tillkomst historia.

ULVHILD

En misskänd svensk drottning på 1100-talet

Av Orvar Brooling, Solna

I Överselö kyrka på Selaön i Mälaren finnes ett stort antal välbevarade kalkmålningar, som av Antikvarisk-Topografiska Arkivet (ATA) konstaterats vara utförda av "Mälardalsskolan, 1400-talets mitt". I kyrkobeskrivningen "Överselö kyrka" av Bengt Ingmar Kilström, Sörmländska kyrkor -76 (3:e upplagan, odaterad, Södermanlands läns hembygds- och museiförbund), redovisas målningar avbildande Petrus, Paulus, Johannes döparen, evangelisten-aposteln Johannes, Andreas, Bartolomeus, Lucas, Marcus, Matteus samt helgonen S:t Olof, S:t Henrik, S:t Botvid, S:t Sigfrid, S:t Eskil, S:t Erik, S:ta Ursula, S:t Stefan, S:ta Margareta, S:t Laurentius, S:t Benedict, S:t Antonius av Padua, S:t Bernhard av Clairvaux - Cistercienserordens grundare. Dessutom talar kyrkobeskrivningen om ytterligare en målning: "gestalten i västra valvkappan är gåtfull: ett krönt manligt helgon med bok i handen".

"Okänt krönt manligt helgon"

I kyrkobeskrivningen finnes inga avbildningar av de ovan uppräknade kalkmålningarna, ej heller av den i all litteratur som ett okänt krönt manligt helgon uppfattade figuren. ATA kallar figuren "Helig Konung" ännu så sent som i mars 1993.

Då jag alltsedan 1979 genom korrespondens med olika instanser sökt få tillstånd en total omvärdering av sistnämnda målning, som torde vara en vacker framställning av en krönt drottning i för sådan lämpad klädsel, utan att få någon att attestera min mening, kanske det - detta historiska år och jubelår för Kyrkan - kan vara

Drottning Ulvhild avbildad i Överselö kyrka, enligt förf. (Foto: återgivet med tillstånd av ATA, detalj)

motiverat att framlägga vad jag grundar min mening på.

Ulvhildskyrkan

Överselö kyrka benämnes '**ULVHILDS-KYRKA**' i följande historiska dokument: Förteckningen över den sk sexårgården till påven 1314 (Diplomatarium Svecanum/DS 1947) samt i följande brev och diplom från bl a ärkebiskopen i Uppsala DS 2634, 2635, 2889, 2910, 3954, 4083, 4469 och 4859.

Detta har man i litteraturen sökt förklara med att kyrkan vore uppkallad efter ett helt okänt kvinnligt helgon, vilket verkar osannolikt, då beteckningen "Ulvhildskyrkan" var en officiell beteckning enligt ovan.

Kyrkober beskrivningen omnämner ej alls någon Ulvhild eller begreppet Ulvhildskyrkan, ej heller ovan nämnda officiella dokument.

Drottning Ulvhild

Fallet måhända kan få sin förklaring av att konung Sverker d ä:s drottning Ulvhild genom gissningar i fåvitsko av berömda historiker som Messenius och andra från 1500-talet framställts i en mycket ofördelaktig historisk dager, vilket kanske bäst framgår av följande citat ur Åke Ohlmarks bok 1973 och 1976 "Alla Sveriges Drottningar" på AWE/Gebers förlag: "Ulfhild Håkonardotter är den svenska drottninglängdens verkliga femme fatale, en manslukerska, giftmörderska och intrigmakerska av italienska renässansdimensioner. 1116-17 gift med den svenske kungen Inge d y. 1118 torde hon lurat Inge att mörda hans samregent och äldre bror kung Filippus. 1125 blev kung Inge förgiftad med ond dryck i Vreta, och bakom mordet stod sannolikt Ulfhild och stormannen Sverker Kolsson (skall vara Ubbesson, min rättelse), som kan ha varit drottningens älskare. 1130 gifte hon om sig med den nye svenske kungen Magnus den starkes (Nielsens, min anm) far kung Niels av Danmark. Samma år torde hon ha eggat Magnus att mörda hertig Knud Lavard samt Sverker att med list besegra sina motståndare bland svearna och västgötarna. 1132 lämnade hon kung Niels, som dog under outredda omständigheter kort därefter, 1134, och ingick ett tredje gifte med Sverker, nu relativt obestridd kung av Sverige. C:a 1135 blev hon mor till Karl Sverkersson, sedermera kung i Sverige (Ohlmarks nämner ej de övriga barnen Johan, farfar till Ingrid Ylva, Ingegerd, priorinna i Vreta kloster, Helena, gift med den danske delkonungen

Knud Magnusson, död 1157; min komplettering).

1143 då sent omsider samvetet slog henne, föranledde hon grundandet av Alvastra kloster, till vilket hon skänkte gård och grund, senare samma år även Nydala. 1148 avled hon, troligen på Alvastra kungsgård."

Ohlmarks uppgifter torde till största delen bygga på ogrundade gissningar av Messenius och eftersägare, på missuppfattningar i isländska sagor, som han var troende på, samt ett därpå grundat felaktigt omdöme om Ulvhilds liv och leverne.

"Ulvilda Norica"

Den som vill förstå mer av misstagen bör läsa artikeln "Ulvilda Norica" i Historisk tidsskrift (utgitt av den norske historiske forening, 5:5, 1924), vari det mesta eller allt om svenska historikers misstag och förutfattade meningar om drottning Ulvhild får sin rimliga förklaring. Men alltför finns misstagen om Ulvhilds äktenskap m m kvar i svenska encyklopedier, romaner och tidsskrifter, t ex "Tre konungars drottning" av Birgitta Ahlberg, i radioföredrag av Gunnar E Sandgren 1984, artikel av samme författare i "Kulturens Värld": Hon var en orm, vår nordiska Livia (s 36 i sept-dec numret 1989).

Nämnda norska artikel "Ulvilda Norica" synes göra klart att Ulvhild aldrig varit gift med Inge d y, att hon första gången var gift med kung Niels och andra gången med kung Sverker d ä och att den s k Scepter-episoden, då hon skulle "eggat" Magnus Nielsen att mörda Erik Ejegods son Knud Lavard torde bygga på fantasier och missuppfattningar i Helmholds slaviska krönika, som författats 30-40 år efter episoden ifråga. Varken styvmodern Ulvhild eller modern Margareta Fredkulla (död ca 1127) nämnes i krönikan vid namn. (Nord fam bok skriver: "Efter Margaretas död tänkte Magnus - ytterligare upphetsad av Henrik Skatelår - på att röja Knud ur vägen".)

Eftersom krönikan är den enda källan

Konung Karl Sverkerssons sigill (t v) och kontrasigill (t h) 1164-1167. Han var son till drottning Ulvhild och konung Sverker d ä. (Ill: B E Hildebrand: Svenska Sigiller från Medeltiden)

frånsett isländska sagor om Ulvhild i detta skede, har fältet varit fritt för gissningar.

Ulvhild kan därför knappast – som en isländsk saga förtäljer – varit gift med andra än kung Niels i Danmark och kung Sverker d ä i Sverige, och det torde vara osannolikt att hon medverkat vid kung Filippus' död 1118, eller vid kung Inge d y:s död genom ond dryck i Vreta omkring 1125 och inte heller torde hon ha haft något med kung Niels' död att skaffa, då han var på flykt från det förlorade slaget vid Foteviken i Skåne år 1134; i själva verket dödades han under det danska inbördeskriget efter mordet på Knud Lavard (1131) av staden Slesvigs borgare, som var medlemmar av Knuts-gillet (enl Nord fam boks 2:a upplaga). Inte heller Svenskt Biografiskt lexikon nämner något om mord på kungarna Filip(pus) och Inge d y genom medverkan av Ulvhild.

Ulvhild i Överselö kyrka

Hur vi än vill ställa oss till det eventuellt berättigade i gissningarna om drottning Ulvhilds liv och leverne, som kan förklara att man i Ulvhildskyrkan velat förneka hennes vackra bild, – som kan ha haft en förlaga i Sverkerska ättens moderkyrka Kaga i Östergötland, vari en idag mycket fragmen-

tarisk muralmålning finnes som uppges föreställa drottning Ulvhild och som kan vara målad under hennes livstid – måste vi konstatera, att målningen i Överselö kyrka (Ulvhildskyrkan) ej kan föreställa vad man hittills gissat "ett okänt krönt manligt helgon med bok i handen". Istället bör denna målning – som jag med ovanstående velat bevisa – föreställa Sverker d ä:s drottning Ulvhild, grundare av bl a Alvastra, med kanske ett fundamentsdiplom för detta kloster i vänster hand. Konstnären av Mälardals-skolan har otvivelaktigt menat sig framställa en krönt drottning (Ulvhild) genom utformningen av glorian, som är enkelkonturerad liksom på de andra kvinnliga i kyrkan och genom klädedräkten – trekvarts-långa ärmor till skillnad från de manliga helgonens dubbelkonturerade glorianer och traditionella klädsel med långa vida ärmor.

(Artikeln tidigare publ i Ledungen nr 1/93)

KRISTI GRAV I FORSHEMS KYRKA

Av Bror Jansson, Halmstad

Man talar ofta om att gamla kyrkomålningar utgjorde de fattigas Bibel. Bibelkunskap inhämtades genom studier av de många bibliska målningarna.

Men vi har också haft minneskyrkor, där Jesu lidandes historia kunde upplevas på ett särskilt sätt. Det skedde genom bibelläsning och böner och andakter i anslutning till bildframställningar i kyrkan. Som symbol för "Kristi grav" utfördes en stor gravkista eller sarkofag och denna utgjorde altare i Forshems kyrka i Skara stift. Detta hade på framsidan stenreliefen "Kvinnorna vid Jesu tomma grav och den uppståndne Frälsaren". På ena kortsidan avbildades "Jesu korsnedtagning" och på den andra kortsidan "Jesu seger över djävulen i dödsriket". Baksidan av altaret stod intill korväggen. Framför altaret kunde folk i åskådliga bilder se passionshistoriens händelser. Bakom altaret är ett fönster med den s k Jakobsstegen med trappsteg upp till fönstret. Alla stenrelieferna till "Kristi grav" i Forshems kyrka är kvar men de har fått en sekundär placering.

Ordenskyrka

Forshems kyrka är ursprungligen byggd som församlingskyrka på 1100-talet, men den fick sedan ställning som Ordenskyrka för

Den Heliga Gravens Orden eller Sepulkrierna, en orden grundad år 1114 i Jerusalem. Prästerna vid Gravkyrkan kallades korsbröder. De firade daglig mäsas eller gudstjänst. Intill kyrkan i Forshem låg sannolikt ett Helgeandshus eller sjukhärberge. Helgonbilderna av S:t Nikolaus av Myra och S:t Martin av Tours visar tydligt, att kyrkan varit pilgrimskyrka. På en tympanonsten i Forshems kyrka finns en inskription, som i översättning lyder: "Denna kyrka är invigd åt Jesus Kristus och den Heliga Graven".

Med dessa korta rader hoppas jag att någon kan ge tips om "Kristi Grav-traditioner" i Sverige och sända till: Teol.dr Bror Jansson, Österängsgatan 18^{III}, 302 53 Halmstad.

(Se förf:s artikel "Kristi Grav i Forshems kyrka", Svenska Jerusalemssöreningens Tidskrift, årgång 88, juni 1990, Nr 2 s 29ff.)

Illustrationer nedan från Forshems kyrka av Mandelgren 1866

SKOTSKA VAPEN

Av Erik Spens, Danderyd

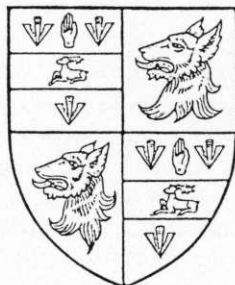
Ett reklamtryck berättar om en 1992 publicerad bok "The Davidson/Davison Armorial", som redovisar mer än femtio vapenbilder i svart-vitt och nio bilder i färg. Sifferuppgifterna vittnar om att skotska klanvapen kan förekomma i ett stort antal variationer. Två samtidigt levande personer får inte bära samma vapen.

Boken kostar 35£ stg, och checken skall utställas på författaren The Count of Clan-dermond, 15 Manor Drive, Lisborn, Co, Antrim, BT28 IJH, Northern Ireland.

Reklamtrycket berättar också om en något äldre bok av samme författare "The Davidsons/Davisons of Ulster", publicerad 1989 med i huvudsak genealogiskt innehåll. Ett begränsat antal bokkopior finns till salu. Beträffande båda böckerna gäller samma betalningsvillkor.

"Skotsk adlig ätt"

I den svenska adelskalendern redovisas ett antal ätter, som anses härstamma från Skottland. Nu omskrivna släkt har skotskt ursprung. I adelskalendern brukar nämnda ätter vara presenterade i ätteingresserna som "Skotsk adlig ätt". Men i Skottland skiljer man mellan feodal adlig ätt och betitlad lordätt. Fråga är om inte påstådd adlig ätt i verkligheten är en släktgren med klanvapen. I äldre kalendrar finns exempel på förväxling mellan feodal baronvärdighet och sentida baronettitel. Kalenderns ätteingresser skall emellertid omarbetas. För kalenderredaktionen bör det vara en angelägen uppgift att – kanske lämpligen efter förfrågan hos Lyon Court i Edingburgh – försöka att beträffande förevarande ätter lämna bättre uppgifter än vad nu torde vara fallet.

The Arms of Davison of Tulloch

VÄXELBRUK

av heraldiskt vapen och bomärke under medeltiden

Av Tor Flensmarck, Vä

Vid Svenska Heraldiska Förenings årsmöte den 2/4 1993 i Borås berättade jag något om vad man väl närmast kan benämna växelbruket av heraldiskt vapen och bomärke i Norden under medeltiden.

Gränsdragningen

mellan heraldiskt vapen och bomärke utgör oftast inte något större problem. Endast i vissa fall är bomärket förväxlingsbart och då endast i form av sigill eller inom sköld, t ex på gravstenar, stolståndsgavlar, bislagsstenar och dörröverstycken: ett hjärta, ett ankare, ett kors, ett hjul o dyl.

Två olika signeter

Låt oss börja med den tydligaste varianten: att en person brukade 2 signeter, den ena med heraldiskt vapen och den andra med bomärke. Det tidigaste kända exemplet är lagmannen i Västergötland, Algot Bryn-

iulfsson (känd o.1260-1287). Hans heraldiska vapen respektive hans initialbomärke "A" återges i Fig A.

Förenkling av heraldiskt vapen

ger Gyrder Niklissons (känd o.1311-1313) båda kända sigill prov på. Han tillhörde ätten som kom att kallas Oxenstierna efter vapnets "oxpanna", pannbenet med två oxhorn. Som synes har båda öronen fått hänga kvar i det mera heraldiska sigillet. Fig B.

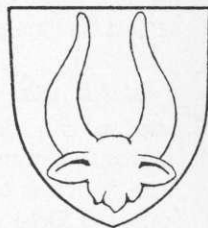
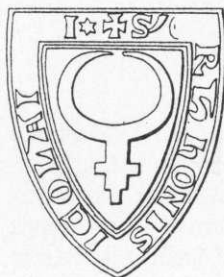

Fig B. Gyrder Niklissons båda sigill o.1311-1313. (HildSig)

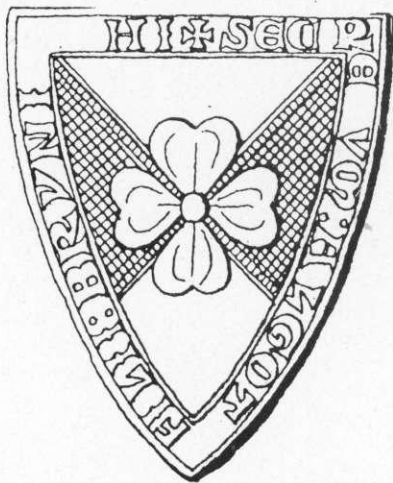

Fig A. Algot Bryniulfssons båda sigill o.1260-1287. (HildSig)

Kombination

av heraldiskt vapen och bomärke förekommer sparsamt bland bevarade sigill men har sannolikt varit vanligare än beståndet ger vid handen. Det var ju praktiskt att i samma signet föra både sitt heraldiska vapen och sitt bomärke – det identifierande märke som man så enkelt kunde rita i stället för det mera invecklade heraldiska vapnet. Som exempel har jag valt borgaren Engelbert Hvit (Albus) i Stockholm (känd o. 1277-1347). I hans sigill ses över sköldkanten en hake, d v s en enkel form av bomärke. Fig C. En annan lösning har lågfrälsemannen Peter Jacobsen i Danmark använt 1421. Hans sköld visar i dexter fält ett sågliknande bomärke och i sinister halva en yxa. Man kan ju tänka sig att han varit snickarmästare. Fig D. På samma sätt har väpnaren Nicholaus Strangessön i Lund 1353 låtit signetskäraren gravera in bomärket över sköldkanten. Fig E.

Fig C.

Fig D.

Fig E.

Heraldisering

av bomärke kunde bli aktuellt för en person, som erhållit frälse och inte använde heraldiskt vapen. Då förgrovades bomärkets tunna linjer i signeten och utfördes i någon metall på färg i mannens vapensköld och högs slutligen in inom sköld i hans gravsten, om arvingarna ansåg sig ha råd. Vi ser i Fig F väpnarens Nicles Jonesson de Lothenstorp, N Jylland i Danmark sigill från 1344 med det feta bomärket. Hans landsman, väpnaren Hemming Hæfnesson de Nørre Esbendorp (Holbo hd, Jylland) nöjer sig med bomärket inom omskriften i sigill

Fig F.

Fig G.

let år 1400. Fig G. Ibland kom ett heraldiserat bomärke att fixeras inom en släkt och användas nästan oförändrat generation efter generation. Som exempel kan visas 4 sigill från frälseätten Skave på Själland. Man lägger märke till pentagrammets/marekorsets olika placering på sköldytan, måhända ett sätt att variera vapnet mellan olika släktmedlemmar. Fig H.

Symbolik

förekommer mest i kyrkliga sigill och i de få kända kvinnosigillen. Jag har valt den själländska uradelsätten "Saltensee", vilken förde ett av de i dansk-skånskt område absolut förnämsta vapnen: två hjorthorn såväl i skölden som på hjälmen – ett vapen som visade att man tillhörde den s k Hvideätten, ärkebiskop Absalons frejdade stormannaätt. Men när släktmedlemmen Ari-na Olefsdatter som änka efter riddaren Pe-

Fig H.

ter Grubbe år 1344 trycker sin signet i vaxet, visar sigillbilden en sporrliknande figur inom 3 heraldiska liljor. Liljan var symbol för den rena Gudsmodern och "sporren" har en trissa i form av ett kors, som gör att man närmast vill se ett korsprytt "A", Arinas initial. Fig I. Just en sådan kors-trissessorre förde en skånsk skattebonde- och lågfrälse-släkt, åtminstone under 1500-1700-talen och möjligen redan från 1400-talets första årtionden, då den är känd genom arvskiftesdokument efter anfaderns Öyar Jenssön i Lyngby, Everöds socken i Gärds härad död före 1418. Bomärket finns bevarat dels som sigill och dels som bomärke skrivet med bläck samt på 4 huggna stenhällar (nu på släktgården från 1400-talet: Tullsåkra, V Vrams sn, Gärds hd), kanske bislagsstenar eller medeltida gravstenar. Fig J (detalj av foto).

Fig I.

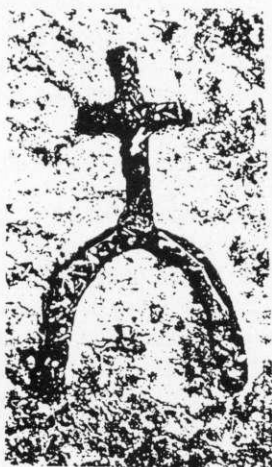

Fig J.

Heraldisering genom förändring

visar den danska lågfrälse-släkten Steensen-Stenow-Straale prov på. Släktens bomärke visar 3 utåtpåkande pilspetsar i trepass och var inte helt ovanligt som bomärke ännu under 1700-talet. Det förekom bland icke släktmedlemmar, frälse såväl som ofrälse, redan under medeltiden och var således inte särskilt identifierande för denna lågfrälse-släkt, då det blev aktuellt att fixera ett heraldiskt vapen under 1500-talet. Man noterar också hur pilspetsarna sedan blir pilar med styrfjädrar och flyger ut från en centrunkula innan de slutligen vänds inåt i det fixerade vapnet, vilket som hjälmprydnad har 3 nedåtriktade pilar till skillnad från tidigare en uppåtriktad pilspets. Fig K.

Hönan eller ägget

Ja, vad kom först? Lika knepigt är det beträffande vissa heraldiska vapen och bomärken – är de heraldiserade bomärken eller förenklade/bomärkiserade heraldiska vapen? Ett mycket gammalt exempel på detta är den jylländska stormannaätten Fasti/Stihage med rötter åtminstone i 1100-talet och möjligen redan i Torgunnaätten från 1000-talet. Vapnet brukar kallas stormsteg, d v s den stegtyp man använde vid stormandet av befästningsmurar, och man ser i vissa sigill just den steghake man krokade om murkrönet för att inte så lätt kunna stötas ner av försvararna. Varianterna är många och detta vapen/bomärke förtjänar en ordentlig utredning och en separat artikel. Fig L. Inte lika uråldrig men likväl känd från 1200-talet är stormannaätten Neb

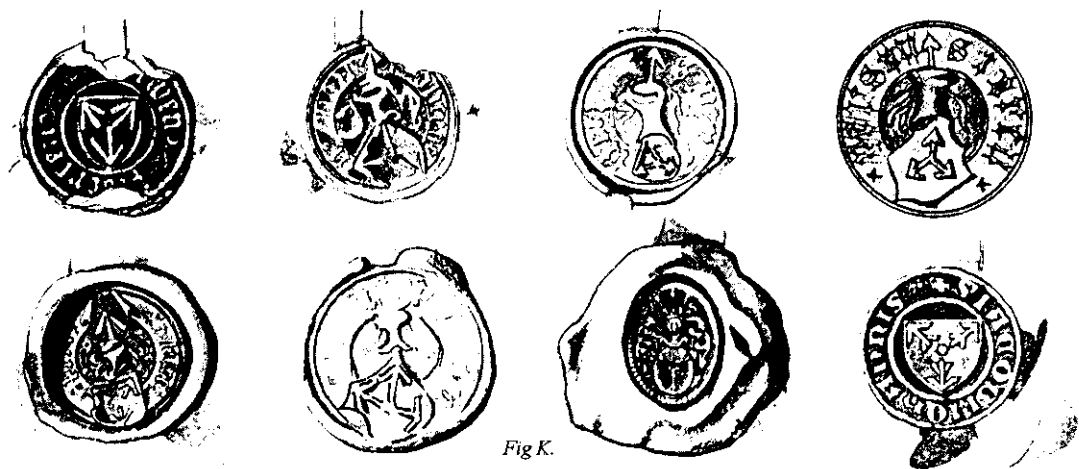

Fig K.

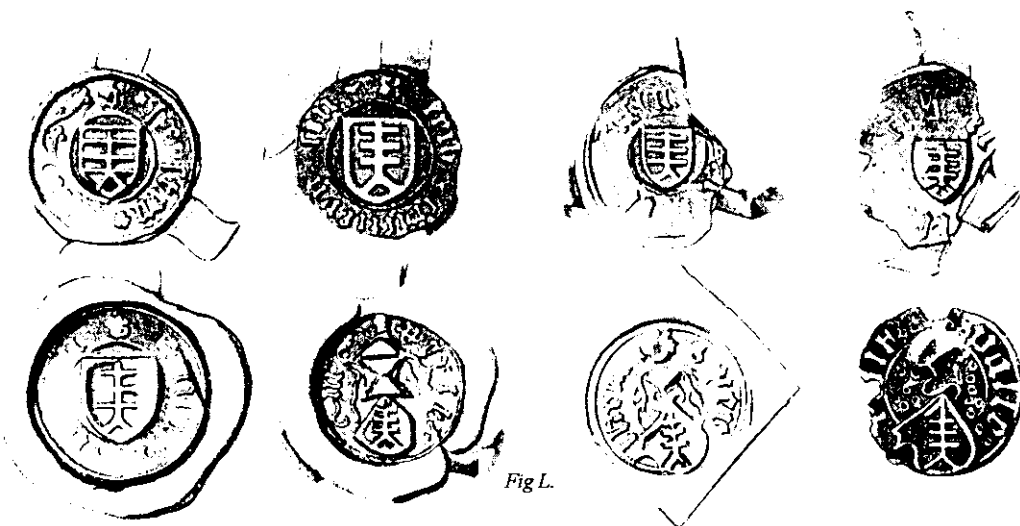

Fig L.

i Skåne-Själland, vars vapen brukar kallas ankare. Flertalet bevarade sigill – och de är åtskilliga – visar också just ett ankare, placerat lite olika i skölden. Men några släktmedlemmar förde ankarliknande bomärke, och väpnaren Offe Ingvarsen Neb i Söllerup (känd o.1407-1433) slet upp åtminstone 2 stammar, den ena med ett tydligt ankare men den andra med ett ankarliknande bomärke. Sonen, väpnaren Peder Neb i Söllerup (känd o.1433-1461) förbrukade minst 3 stammar, samtliga med ankare. En borgarsläkt i Malmö använde diverse vari-

anter av ankaret/bomärket under 1500-talet och en möjlig kvinnolinje därstädes använde dels varianten kors på månskära (möjlig dock fädernevapen!) och ett ankare (kvinna gift med en borgmästare i Vä). Jag har behandlat detta ankarmärke i Vapenbilden 17 (1984) samt i Heraldik i Norden (Heraldisk Tidsskrift, jubiléumsbok 1984). Fig M.

Som heraldiskt vapen är hjärtat inte helt ovanligt, men det förekommer även som bomärke och då är det både ovanligt och tämligen konstant – något som egentligen

Fig M.

strider mot bomärkets princip att vara särskiljande. Hjärtat som bomärke strider även mot principen att lätt kunna ristas/täljas i mjuka föremål. Likväl får det korsprydda hjärta som skattebondesläkten på skattegården i Bus, Långaröds sn i Färs hd i Skåne, skrivit för hand med bläck under handlingar och som gjutits in i en kyrkklocka på 1500-talet intill namnet på bonden (Niels Bus) som donerat klockan, betraktas som bomärke. Det förekommer något varierat (se Fig N) på två ännu bevarade (brottstycken) bislagsstenar från Lund

för Hans Nielssön, fogde på Vittskövle slott 1600-1620 och borgare i Lund 1624, då han lät bygga en gård vid Stora Södergatan där. Ett inom släkten bevarat bröllophals-smycke bär också det korsprydda hjärtat. En enkel släkttavla över släktens tidigast kända led visas nedan. Fig N.

Ett annat exempel på "hönan och ägget" ger en släktkrets med hjulvapen och ett bomärke som förefaller kunna vara härlätt ur hjulet eller lika gärna ha gett upphov till hjulet. Vissa ännu utforskade släktförhållanden gör att en del iögonfallande slutsatser ej kan dras utan risk för cirkelbevisföring. Tidigast belagda vapen inom släktkretsen är väpnarens Swen Oleffssön (känd o.1334-1341) i Lund och Åhus sigill: ett svärd över 6-ekrat vagnshjul, måhända en kombination av moderne- och fädernevapen, eftersom hans postulerade farbroder, riddaren Pether Niclissun (känd o.1321-1348) i Helsingborg förde 5-ekrat vagnshjul. Swens broder, frälsemannen och myntpräglaren/stämpelsmeden Pether Oleffssön (känd o.1341-1383) i Lund, var verksam vid konung Magnus Erikssons myntsmedja där under de år då mynten var försedda med ett märke, som återkommer som bomärke bland Pethers avkomlingar på 1400-1600-talen. Fig O. Jag återkommer till denna släktkrets i uppföljande artikel i Vapenbilden.

Fig N.

Niels (i) Bus
skattebonde i Bus
Kyrkvård i Långaröd -1587-

NN

Lasse NN

Hans Nielssön
fogde på Vittskövle 1600-20
borgare i Lund 1624

Jens NN
i Bus skattegård

Lasse Jenssön
i Bus skattegård
1647

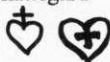

Fig O.

Jehanne Lassadotter
i Kristianstad 1617

Sigillbilderna är hämtade ur B E Hildebrand: Svenska Sigiller från Medeltiden/HildSig (de svenska) och från Thiset & Petersen: Danske Adelige Sigiller fra det 13. til 17. århundrede (de dansk-skånska) samt "hjärta" och "hjul"-vapnen ritade av Tor Flensmarck.

SVENSKA EXLIBRISFÖRENINGENS ÅRSBOK 1991/92

Av Erik Spens, Danderyd

Det är en mycket vacker och rikt illustrerad bok, som hösten 1992 utkom i 275 exemplar, varav 230 var numrerade. Närmast ansvarig för denna rätt unika bok är dess redaktör Bo Berndal. Boken blev tryckt och bunden på Bohlins Grafiska, Kristianstad, 1992, samt tryckt med bidrag från Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur.

Den första uppsatsen "Exlibris av svenska konstnärer i Kungl. bibliotekets samling" är skriven av en uppenbart engagerad författare, bibliotekarien Gunnel Brodin, samt visar å första textsidan bild av bibliotekets trekronorsemblem, tecknat av Karl-Erik Forsberg. Några sidor senare återges i bild flera exlibris av den förra året utställningsaktuelle Carl Larsson och där efter exlibris av bl a Isaac Grünewald och Helene Schjerfbeck.

I följande uppsats "Originalgrafiska exlibris av falugrafikerna" av bibliotekarien Jane Rothlind redovisas med utförlig litteraturförteckning exlibris av Stig Borglind, Axel Fridell, Bertil Bull Hedlund, Hans Norsbo och David Tägtström, som alla var födda på 1890-talet med gemensamma studieår i Falun och vilka alla arbetade i svart-vitt.

Okonventionell heraldik

För heraldiker är den tredje och avslutande uppsatsen av särskilt intresse. Uppsatsen har fått rubriken "Okonventionell heraldik i exlibris" och är skriven av föreningens ordförande Lars C Stolt. Uppsatsen inleds med en bild av Nils Erengislessons exlibris, Sveriges äldsta kända exlibris, som tillkom under 1400-talet. I fortsättningen finns åtskilliga exempel inte bara på sådan konventionell heraldik utan även på kuriosaheraldik och kvasiheraldik. Verkligt intressant för många läsare är nog att i uppsatsen

redovisas i ord och bild ett antal elementära heraldiska termer.

Efter de tre uppsatserna följer ett antal sidor med originalexlibris och sist av dem sångartisten Magnus Ugglas exlibris efter ett porträtt i utsågad plywood av konstnären Kristina Abelli Elander och med devisen "Libri remedium nauseæ" (Böcker botar illamående) samt med bokstavsformer lånade från hennes skivomslag till "Jag mår illa", vilket originalexlibris utförts av Gabriel Uggle, Stockholm 1990. Bland dessa originalexlibris finns även ett exlibris med vapnet för adliga ätten Du Rietz – med krona i stället för de två hjälmprydnaderna – ritat av kyrkokonstnären och heraldikern Bengt O Kälde (se ill). Vapnet för denna 1651 introducerade ätt är säreget, eftersom dubbla hjälmprydnader och sköldhållare brukar förbehållas betitlade ätter.

Exlibris –

Kleinkunst med bruksvärde

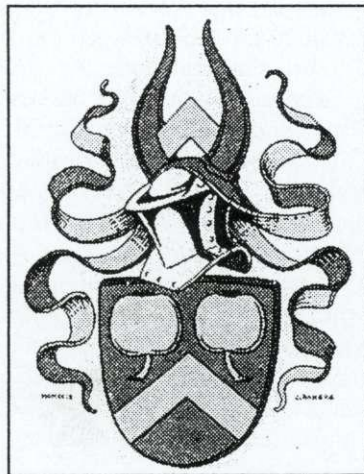
För innehavare av heraldiskt vapen är exlibriskonsten av särskilt intresse. Denna form av "Kleinkunst" har för honom/henne ett bruksvärde, som inte bör underskattas. Ett vapen eller delar av ett vapen kan i regel motivera både ett och flera exlibris, kanske ett exlibris för bundna böcker och ett mindre exlibris för häftade böcker. Föreningen står gärna till tjänst med råd och anvisningar.

Exlibris för publicist Einar Du Rietz, Stockholm

RIDDAR INGEMAR

AV SKOFTEBYN

Ingemar Apelstig bor högst upp i backen på Nysätersvägen i Skoftebyn, Trollhättan och är sedan maj månad 1992 riddare av **Ordo Sancti Constantini Magni**, en relativt nystartad grekisk-ortodox orden av schweiziskt ursprung, vilken sedan 1970 står under Patriarkens av Alexandria beskydd. Ordens två huvudsyften är ekumeniskt arbete och hjälpverksamhet. Riddar Ingemar är själv luthersk protestant samt – som alla känner till – ordförande i Svenska Heraldiska Föreningen. (Red)

Annonsspriser

1/1 sida	400:-	vid insänt heloriginal
1/2 sida	200:-	"
1/4 sida	100:-	"
1/6 sida	50:-	"

Om sättnings behovs tillkommer kostnad av 10%.

Svenska Heraldiska Föreningen

c/o Widing,
Rubingatan 43, 421 62 Västra Frölunda

Medlemsavgift 75:-/år   Postgiro 22 27 90-8

STYRELSE

Ordförande:

Verkställande dir. Ingemar Apelstig,
Nysätersvägen 101, 461 55 Trollhättan.
Tfn 0520-709 94, arb 285 03.

Vice ordförande:

Redaktör Carl-Axel Rydholm,
Badgatan 41, 467 30 Grästorp.
Tfn 0514-101 35.

Sekreterare:

Fil.kand. Per-Olof Widing,
Rubingatan 43, 421 62 Västra Frölunda.
Tfn 031-49 32 99, arb 67 67 30.

Kassör:

Ella Söderström,
Hasselvägen 14, 291 60 Kristianstad.
Tfn 044-12 80 76

Styrelseledamöter:

Arkitekt Perolow Jonsson-Falck,
Lilla Risåsgatan 20, 413 04 Göteborg.
Tfn 031-24 29 24.

Jur.kand. Tor Flensmarck (redaktör),
Graagården, Vä, 291 65 Kristianstad.
Tfn 044-24 48 85.

Jesper Wasling,
Södra Kyrkogatan 44, 502 33 Borås
Tfn 033-11 95 92

Nils Stefan Bede,
Allégatan 64, 502 31 Borås
Tfn 033-12 57 85

V A P E N B I L D E N

Graagården, Vä, 291 65 Kristianstad
utkommer med två nummerade tidskriftshäften om året. För redigering, layout och sättnings svarar red Tor Flensmarck. För innehållet i artiklar och notiser svarar resp författare. Att bidragen publicerats betyder inte automatiskt att föreningen tagit ställning till eventuella framförda åsikter. Eftertryck tillåtes endast efter tillstånd från författare och SHF:s styrelse.